

Nogle tanker i anledning af Ribes uventet høje alder

Af *Olaf Olsen*

Ribe har længe rost sig af at være Danmarks ældste by. Det har man kunnet gøre, fordi byen omtales næsten hundrede år tidligere end nogen anden købstad i det nuværende Danmark. Ifølge beretningen om missionsbispens Ansgars levned skænkede kong Hårik den Yngre en byggegrund i Ribe til Ansgar, for at der – som det tidligere var sket i Hedeby – kunne blive opført en kirkebygning, og ved samme lejlighed tillod kongen, at en præst bosatte sig fast i byen. Dette hændte i slutningen af Ansgars levetid, dvs. omkring år 860.

»Ansgars Levned« er skrevet kort tid efter denne begivenhed, efter alt at dømme af en gejstlig ved navn Rimbart, der havde ledsaget Ansgar på hans senere rejser, og som blev hans efterfølger som ærkebiskop af Hamburg-Bremen. Om efterretningens pålidelighed kan der ikke med nogen rimelighed rejses tvivl.

Det måtte derfor vække undren, at de arkæologer, som siden 1950'erne så ihærdigt har gravet i Ribes undergrund, aldrig stødt på levn af Ansgars Ribe. I de metertykke aflejringer under byens gader og huse var der rige fund fra middelalderen, men intetsteds fandt man oldsager, der syntes ældre end 1100-årene. Havde man ikke vidst bedre, ville konklusionen have været den, at Ribe by måtte være opstået omkring den store domkirke »af tavleværk af sten«, som biskop Thure – død i slaget ved Fodevig 1134 – ifølge Ribe bispekrønike indledte opførelsen af.

Hvor var det ældste Ribe blevet af? En teori om, at den første bebyggelse havde ligget i slippekvarteret mellem domkirken og skibbroen, måtte lægges på is efter stikprø-

ver i kvarterets undergrund; heller ikke dér kunne man komme bag om det magiske år 1100. Nærmest i desperation gav arkæologerne sig til at studere Ribes omegn. Var købstaden mon flyttet til sin nuværende plads efter en stormflod eller efter krigeriske begivenheder, som engang i slutningen af 1000-årene havde tilintetgjort den ældre by? Man gravede ved Dankirke og Okholm en mils vej sydvest for byen og fandt begge steder spor af bebyggelser. Men det ældste Ribe var det tydeligvis ikke.

Og så viste det sig, at løsningen lå så at sige lige om hjørnet – eller rettere på den anden side af Ribe å, kun et stenkast uden for købstadens gamle Nørreport. Dette område, der ikke var omsluttet af den middelalderlige bybefæstning, kaldtes i de skriftlige kilder siden 1300-årene for *suburbium*, forstaden. Her havde senmiddelalderens Ribekøbmænd deres stalde, og på dette areal tømte byens natmænd på Christian den Fjerdes tid deres stinkende vognlæs. Under de tykke gødningslag ligger resterne af det ældste Ribe.

De første vidnesbyrd fandt Aino Kann Rasmussen i en søgegrøft på baneterrænet i 1970. Siden har Mogens Bencard foretaget adskillige udgravninger i området, i 1973 især under Kunstmuseets kælder og i museets have, i 1974 først og fremmest i dommerboligens have, hvor der var mulighed for at foretage en egentlig fladeudgravning.

Mogens Bencard har på forbilledlig vis gjort rede for de nye resultater i en foreløbig rapport i »Mark og Montre« 1973, og i samme tidsskrift har han i 1974 forelagt sit syn på Ribes topografiske udvikling fra byens første tid til slutningen af middelalderen. Ikke mindst for den, der i årenes løb har fulgt jagten på det ældste Ribe, er dette spændende læsning, og personligt føler jeg mig overbevist om, at den syntese, som Mogens Bencard fremlægger – her illustreret ved grundplanerne fig. 1 og 2 – vil vise sig holdbar. Ganske vist er der stadig væk store huller i vor viden. De nye ud-

gravninger har fortrinsvis blotlagt bebyggelsesspor, der tilhører tiden før og omkring år 800. Fra den egentlige vikingetid er fundene endnu så fåtallige, at perioden på det nærmeste fremstår som et arkæologisk tomrum. Fremtidige udgravninger i Ribe vil derfor utvivlsomt give vigtige oplysninger om byens udvikling mellem år 800 og 1100. Men der er næppe grund til at forvente, at hovedlinjerne i det helhedsbillede, der tegner sig i dag, vil blive ændret i afgørende grad.

Jeg vil derfor ikke beskæftige mig yderligere med Ribes indre topografi, men – tilskyndet dertil af Mogens Bencard – vende min opmærksomhed mod andre vigtige aspekter ved fundet af det ældste Ribe: årsagerne til byens opståen og tidligste udvikling.

Dette emne har fået en særlig aktualitet derved, at udgravningerne har givet den overraskende oplysning, at Ribe eksisterede henved hundrede år før Ansgars tid. I bebyggelseslagene er der fundet en del små og uanselige mønter, såkaldte »sceattas« af frisisk og engelsk oprindelse, der stammer fra tiden mellem ca. 725 og 800. Mønterne kan have cirkuleret længe, før de er havnet i jorden, og man kan derfor ikke udlede nogen nøjagtig datering af byen alene ved deres hjælp. Men sammen med de øvrige fund viser mønterne klart, at der har boet mennesker i Ribe i 700-årenes anden halvdel.

Så gammel havde næppe nogen ventet, at Ribe var. Skuer man ud over Skandinavien, vil man se, at de tidligste bydannelser i hovedsagen hører 800- og 900-årene til. Selv den store handelsby Birka i Mälaren, som Ansgar også besøgte, eksisterede næppe før år 800. Heller ikke langs den slavisk befolkede Østersø-kyst, der engang strakte sig helt til Holsten, kendes bysamfund forud for 800-årene. Den eneste anden by i Norden, der vides at have eksisteret i 700-årene, er den vigtigste af alle sydsandinaviske byer i vikingetiden, Hedeby ved Slien. Her foregår den egentlige

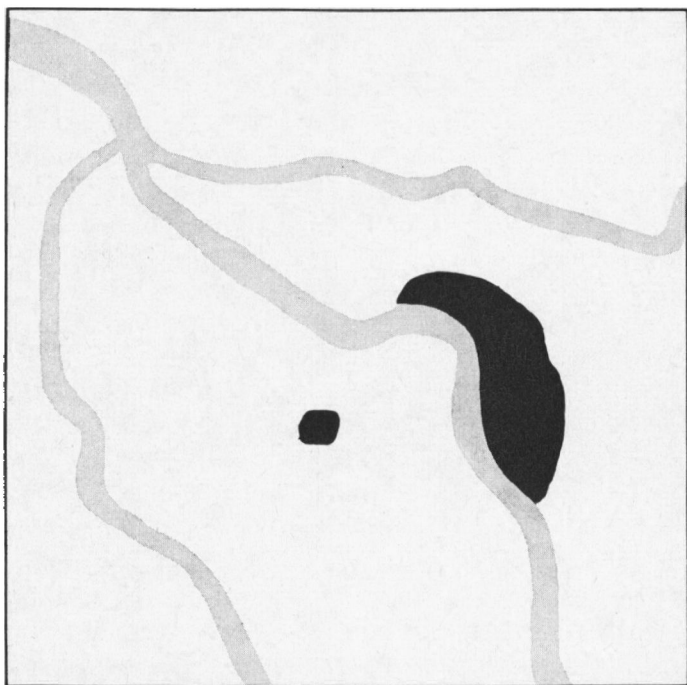

Fig. 1. Ribe-området ca. 700-1100. Handelsbyen ligger nord(øst) for Ribe å. Den lille plet på den anden side af åen markerer et – endnu hypotetisk – kirkeligt center omkring domkirken. (Efter Mogens Ben-card 1974).

byudvikling ganske vist i overvejende grad i 800-årene, men undersøgelser uden for vikingetidsbyens område, umiddelbart syd for den store halvkredsvold, har afsløret begravelser og huse fra en by-agtig bebyggelse, der som forekomsterne i Ribe kan føres tilbage til 700-årenes midte.

Begge steder er det endnu kun et fragmentarisk billede, man kan danne sig af den ældste bebyggelsesfase, og det er nødvendigt at overveje, om vi har tilstrækkelig viden til at karakterisere dem som byer. Der kunne jo også være tale om store landsbyer eller måske blot om sæsonhandelsplad-

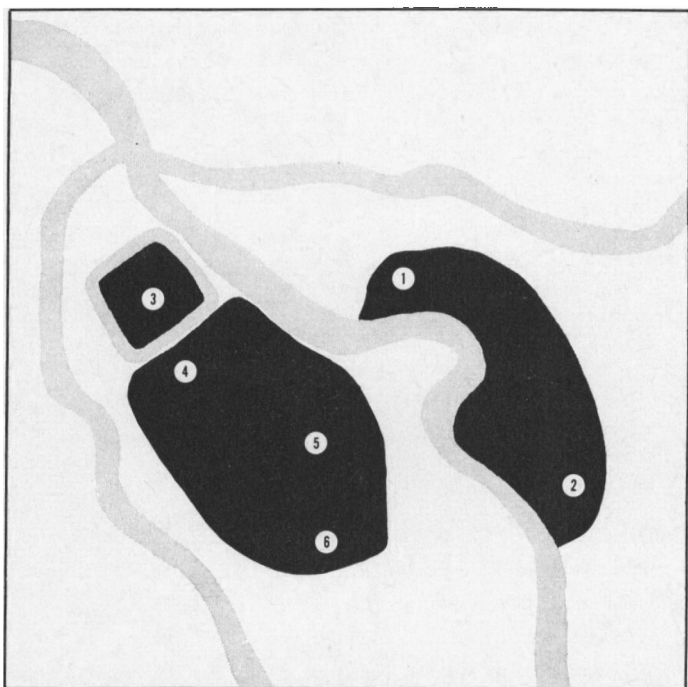

Fig. 2. Ribe-området ca. 1100-1230. Ribe er ved at flytte over på åens anden side. 1, 4 og 6 er sognekirker, 2 et benediktiner-nonnekloster, 3 Riberhus og 5 domkirken. (Efter Mogens Bencard 1974).

ser, mødesteder for fremmede og hjemlige købmænd i sommertiden.

Købstadsbegrebet i vikingetiden og den tidlige middelalder er et emne, der siden 1920'erne har optaget mange videnskabsmænd, både arkæologer, historikere, retslærde og kulturgeografer. Især tyske forskere, der som bekendt nærer en betydelig forkærlighed for definitioner og systematisering, har ført en livlig debat om emnet. Selv går jeg til spørgsmålet med en god portion ulyst, når det gælder de ældste byer i Norden. Man kan naturligvis sagtens opstille en række kriterier for, hvad der skal forlanges af en

samling huse, for at den kan opnå betegnelsen *by*. Men kendskabet til vore ældste bysamfund er så spredt og tilfældigt, at vi simpelt hen ikke besidder det materiale, der er nødvendigt til efterprøvningen af sådanne kriterier. Og som det vil fremgå af det følgende, er der heller ikke udsigt til, at en tilstrækkelig dokumentation nogen sinde vil kunne fremskaffes. Det er (for at sige det mildt) derfor be-
drøveligt, at en stor del af begrebsdiskussionen netop er blevet knyttet til de byanlæg, der vides mindst om.

Virkelig interesse får diskussion om bybegrebet først, når den føres på grundlag af forholdene i højmiddelalderen. Her findes der et skriftligt kildemateriale med vægtige oplysninger om fiskale og retslige vilkår i bysamfundene, og ved hjælp af endnu bevarede bygninger, gadeforløb etc. er det ofte muligt at udlede hovedtrækkene i byernes topografiske udvikling. Senest har den svenske historiker Hans Andersson vist, hvor langt man kan komme ved en minutiøs analyse af bybegrebet i denne periode.

Men man må naturligvis også have visse retningslinjer at gå efter, når man arbejder med de ældste byers forhold. Hvor svært det imidlertid er, vil jeg illustrere ved at gennemgå det af de mange definitionsforsøg, der forekommer mig bedst egnet til formålet. Det er fremsat af den norske historiker Knut Helle.

Af en by må man, siger Knut Helle, forlange følgende kriterier opfyldt:

1. En vis tæthed i bebyggelsen i forhold til de omliggende landdistrikter.
2. En vis økonomisk specialisering i forhold til omegnen.
3. Retslig udskillelse fra oplandet, egen administration og særlige økonomiske rettigheder.

Knut Helles definition er udformet med henblik på Norges middelalderbyer. Men hans kriterier er – fornuftigvis – formuleret i meget generelle og meget forsigtige vendinger,

og de kan derfor også i nogen grad anvendes over for vikingetidens byanlæg.

En vis tæthed i bebyggelsen turde være et selvfølgeligt krav. Typiske byfunktioner som håndværk og handel kan jo udøves på landet i betydeligt omfang, uden at man af den grund rykker bebyggelsen tættere sammen og gør landsbyerne til byer. Tænk blot på forrige århundredes flittige uldgyder.

Et bemærkelsesværdigt arkæologisk fund i Sverige har gjort dette kriterium aktuelt i debatten om de ældste byer i Norden. På Helgö i Mälaren – en nabø til Birka – har den svenske arkæolog Wilhelm Holmqvist gennem en år-række udgravet en bebyggelse, der i tid strækker sig fra ældre romersk jernalder til vikingetidens slutning, men som øjensynligt har haft sin blomstring i perioden mellem ca. 400 og 700. At der på stedet har været en betydelig håndværksproduktion, vidner tusinder af fremgravede smeltedigler og støbeforme om. Samtidig viser rige fund af importvarer, at Helgö-boerne har stået i handelsforbindelse med et stort baltisk-botnisk område. Hvis vi skal opfatte dette rige samfund som en by, bliver Ribe en årsunge.

Men på Helgö er der ingen samlet bebyggelse. Hustomterne ligger enkeltvis og i små klumper rundt om på øen. Om øens indbyggere har været frie håndværkere, eller om de – hvad der måske er mere sandsynligt – arbejdede for en lokal stormand, der også stod for afsætningen af varerne, behøver vi ikke at diskutere på dette sted. Det vigtigste for os er at konstatere, at Helgö selv i sin blomstringstid næppe med føje kan karakteriseres som en by.

Fra de ældste bebyggelsesfaser i Hedeby og Ribe er de arkæologiske vidnesbyrd endnu så begrænsede, at det er vanskeligt at tage stilling til, om kravet om bebyggelsens tæthed synes at være opfyldt.

En vis økonomisk specialisering i forhold til omegnen må ligeledes være et ufravigeligt krav, når en bebyggelse

skal kaldes by. Dog må det ikke forlanges, at byen er uden eget landbrug. Helt op mod vor egen tid har det været ganske almindeligt, at der især fra mindre byer blev drevet en del landbrug på markerne rundt om byen. Fund af vidnesbyrd om f.eks. stalde i et bebyggelsesområde kan derfor ikke uden videre diskvalificere det som by. Men man må selvsagt forlange, at tyngdepunktet i fundmaterialet ikke er agrart.

Vi kan f.eks. prøve kriteriet på en bebyggelse fra tiden mellem ca. 400 og 700, som Mårten Stenberger har påvist i ringborgen Eketorp på Öland, der vist oprindeligt var grundlagt som tilflugtsborg for emegnens befolkning. Her fandtes ikke mindre end ca. 15 gårde, klumpet sammen inde på borgpladsen. Men selv om bebyggelsen var tæt, viser fundene tydeligt, at landbruget var det helt dominerende erhverv i det sluttede samfund, som derefter må karakteriseres som en befæstet landsby. Først langt senere, i vikingetidens slutning, opstår der på dette sted en handels- og håndværksby.

I Hedeby og Ribe præges den ældste bebyggelse af håndværksvirksomhed. I så henseende skulle der ikke være noget i vejen for at anse dem for byer.

Det tredje kriterium, *retslig udskillelse fra oplandet, egen administration og særlige økonomiske rettigheder*, må anses for det vigtigste led i bybegrebet. Det er derfor intet mindre end katastrofalt for definitionsdebatten, at der hverken for det ældste Hedeby eller det ældste Ribe – eller for den sags skyld for nogen anden af Nordens byer før år 1000 – findes blot en brøkdel af den realviden om de retslige forhold i bysamfundene, der er nødvendig, hvis spørgsmålet skal besvares med andet end værdiløse og komplet ligegyldige gisninger.

Vor viden om de retslige forhold indskrænker sig ret beset til passager i Ansgars Levned, hvoraf det fremgår, at der i Hedeby og Birka var »grever« eller fogder (*comes vici*,

praefectus vici), og at der i Birka var et ting. Formuleringen kan nok give indtryk af retslig udskillelse fra omegnen og egen forvaltning, men udelukker på den anden side heller ikke, at de pågældende embedsmænd har styret mere end byen selv. Og hvor stor præcision tør man vente af Ansgars Levned? Når det gælder oplysninger af denne art, egner Rimberts værk sig næppe til læsning med lup. Det klogeste vi kan gøre er at erkende vor grænseløse uvidenhed. At foretage tilbageslutninger, f.eks. fra byernes forhold i det bedre oplyste 12. århundrede, ville være mere end problematisk, og helt uansvarligt ville det være at trykke en »model« fra frisisk-karolingisk byvæsen ned over det nordiske vikingetidssamfund. Men begge dele er forsøgt.

Til Knut Helle's bykriterier kan føjes et krav om, at en bebyggelse skal udvise *permanent bosættelse* for at kunne opfattes som by. Uden dette krav kan vi ikke sætte et skel mellem sæsonhandelspladser og egentlige byer. At et sådant skel er nødvendigt, fremgår af Charlotte Blindheims udgravninger på Kaupang i Oslofjorden, hvor det er lykkedes at lokalisere en betydelig handelsplads – overbevisende identificeret med det *Sciringes heal*, som købmanden Ottar fortalte den angelsaksiske kong Alfred om. Fundene fra Kaupang viser et handels- og håndværksmiljø fra 800-årene. Men der er en påfaldende mangel på ildsteder i hus-tomterne på Kaupang, og Charlotte Blindheim drager heraf den rimelige slutning, at stedet kun har fungeret om sommeren.

Derimod synes der ikke at være tvivl om, at det ældste Hedeby var beboet hele året. For Ribes vedkommende er det arkæologiske materiale endnu så beskedent, at sikre slutninger ikke kan drages. Men der er i hvert fald ildsteder i husene, og tykke gødningslag tyder på, at man har holdt husdyr på stald. Umiddelbart er der ingen anledning til at tro, at byen i 700-årene alene var en sæsonhandelsplads.

Konklusionen af disse betragtninger over bykriterierne

i tiden forud for middelalderen må være, at vi kun med betydelige forbehold tør nærme os en definition af vikingetidens by. Mest kan arkæologien give os. Den sætter os i stand til at skelne mellem landsby- og bybebyggelse, idet man kan se på beboelsens tæthed i de udgravede områder og foretage en vurdering af erhvervsstrukturen på grundlag af de fremdragne levn. Og som vi netop har set, kan man også drage et skel mellem faste bosættelser og temporære markedspladser på grundlag af arkæologiske vidnesbyrd.

Men mere end dette kan arkæologien ikke yde til bydefinitionen. Ganske vist har nogle forskere – især arkæologer og kulturgeografer – forsøgt at opstille numeriske kriterier for byerne. Men skal der være 100, 500 eller 5000 indbyggere og 2, 10 eller 50 hektar, før en bebyggelse kan kaldes by? Et sådant skøn må blive aldeles vilkårligt, og jeg kan ikke se, at der kan tillægges det nogen som helst værdi i en begrebsdiskussion. Selv hvor man har udgravet store samlede bebyggelser, ligger det uden for arkæologiens formåen at afgøre, om en bosættelse skal opfattes som et bylignende samfund eller som en egentlig by (*købstad*) med egen jurisdiktion og særlige privilegier. Hertil fordres præcise informationer i skriftlige kilder. Og da sådanne kilder ikke foreligger for de ældste byers vedkommende, tjener det ikke noget fornuftigt formål at give sig til at diskutere, om f.eks. Hedeby og Ribe fra første færd var »rigtige« byer eller ej.

På dansk er *by* heldigvis et rummeligt begreb. Jeg vil derfor også i det følgende kalde det ældste Ribe for en by uden at føle nogen forpligtelse til at inkludere mig på en eksakt definition af begrebet. Men ordet *købstad* vil jeg holde mig langt fra.

Med en historie, der går tilbage til 700-årenes midte, kan Ribe i dag uanfægtet hævde sin status som ældste by i det nuværende Danmark. Men arkæologien er overraskelser-

nes fag, og den gamle bispestad skal ikke føle sig alt for sikker på sin førsteplads. I Viborg graves der lige så ihærdigt som i Ribe, og en skønne dag kan det meget vel vise sig, at byen i Jyllands centrum har lige så gamle rødder som Ribe. De to byer har vidt forskellige forudsætninger, men kan være opstået som følge af de samme økonomiske faktorer. Lad os prøve at opspore deres genesis.

Det er alt andet end let. »Yngre germansk jernalder«, som man kalder 600- og 700-årene, hører til de dunkleste århundreder i Danmarks forhistorie. Gravfund er der ikke mange af, nedgravede skatte kendes næsten ikke, og selv om de sidste årtiers travle arkæologiske virksomhed har bragt nogle vigtige bopladser for dagen, råder vi kun over en meget beskednen viden om samfundsstruktur og dagligliv i perioden. Sammenligner man med den nærmest foregående periode, guldhornenes og de andre store guldfunds tid, fornemmer man en voldsom kontrast. Dog skal man ikke heraf lade sig henrive til betragtninger over økonomisk og kulturel tilbagegang. Meget kan bero på de tilfældighedernes spil, som arkæologien er så rig på. I Danmarks forhistorie har ændringer i gravskikkene ofte afgørende konsekvenser for det arkæologiske helhedsbillede, og de manglende skattefund skal muligvis tolkes lige modsat tilbagegang, nemlig som udtryk for fredelige og stabile tilstande i landet.

Vigtigst for vor problemstilling er den store boplads og gravplads på Lindholm Høje ved Limfjordens nordbred. Den synes at være opstået i 600-tallet, altså måske 100 år før Ribe, og en bebyggelse af tilsvarende ælde er konstateret på Bejsebakken på fjordens modsatte bred ikke mange kilometer borte. Thorkild Ramskou, der sammen med Oscar Marseen har gennemført den store udgravning på Lindholm Høje, gør gældende, at de to lokaliteter må anses for »de hidtil ældste kendte byer her i landet«. Men når han i samme åndedrag tilføjer, at man dog i første række

må forestille sig Lindholm Høje som en bondeby, hvor det daglige arbejde med jorden og med husdyrene har præget livet, kan Ribes patrioter ånde lettet op. Efter vore kriterier må bebyggelsen på Lindholm Høje karakteriseres som en landsby.

Men denne landsby frembyder unægtelig træk, der peger frem mod det følgende århundredes bydannelser. Især i dens nordlige del var der, efter hvad Thorkild Ramskou fortæller, mellem bøndernes huse værkstedspladser, hvor håndværkere af forskellige fag har virket, først og fremmest smede og metalstøbere. Desuden fandtes 25 små grubehuse – hytter der var halvt nedgravet i jorden – alle med rester af væve eller tene. Det er værd at bemærke, at en anden stor landsby er fundet under den vældige ringborg fra vikingetidens slutning på Aggersborg, et halvt hundrede kilometer vestligere ved Limfjorden. Landsbyen på Aggersborg, der rummer et endog meget stort antal grubehuse mellem bøndernes langhuse, er ikke helt så gammel som Lindholm Høje, men går dog tilbage til 700-årene.

Lindholm Høje bestod i næsten et halvt årtusinde. Med få undtagelser er det umuligt at datere de enkelte håndværksanlæg og produktionslevn i landsbyen med så stor præcision, at det kan afgøres, om håndværkerne allerede gjorde sig markant gældende i de ældste bebyggelsesfaser. Det er tænkeligt, at denne udvikling i alt væsentligt hører vikingetiden til. Vi kan derfor ikke uden videre stille vidnesbyrdene fra udgravningen i direkte relation til Ribes kronologi, men må nøjes med at bruge dem som dokumentation for den udvikling i produktionsforholdene, der leder frem til byvæsenets opståen.

At der har været udøvet håndværk i landsbyerne kan i sig selv ikke fremkalde undren. For hvor skulle det ellers være sket? I de ældre bondesamfund har denne produktionsgren vel i overvejende grad været drevet som husflid og haft karakter af deltidsarbejde, udført af de mest finger-

nemme blandt landsbyens beboere. Dette kan vi bl.a. slutte os til, fordi der i de mange jernalderlandsbyer, der efterhånden er udgravet, ikke synes at være vidnesbyrd om en særlig håndværkerbefolkning. Kunsthåndværkere som f.eks. guldsmede, hvis produktionsevne oversteg, hvad der var brug for i en enkelt landsby, må vi forestille os i stormænds tjeneste eller rejsende fra sted til sted, og det samme kan gælde for andre håndværkere, der fremstillede kvalitetsprodukter.

Det afgørende nye ved landsbyen på Lindholm Høje er, at håndværkerne udskiller sig som et særligt element i landsbyen, og at deres produktion efter alt at dømme har haft et sådant omfang, at landsbyen ikke selv har kunnet aftage det hele. En del af produkterne er givetvis fremstillet med henblik på afsætning til fremmede.

Thorkild Ramskou har peget på, at både Lindholm Høje og dets modstykke på den anden side af Limfjorden, Bejsebakken, ligger ved åmundinger, hvor mindre skibe kunne søge læ. Dette gav særligt gode betingelser for overfart over fjorden, og det var kun naturligt, at der her opstod markedspladser, hvor varer fra søvejen fordeltes til oplandet. Begge steder har vi samfund, der ved vejlinjers udmunding i fjorden er blevet selvfølgelige centre for samfærdsel og handel. Håndværkernes kunder har altså været de bønder fra indlandet, der kom til fjorden for at handle.

Men hvad var det, der satte en sådan handel i gang netop i 600-årene? Thorkild Ramskou skriver herom, at når Lindholm Høje opstod, var det »vel som følge af den voksende internationale trafik på Limfjorden«.

Forestillingen om Limfjordens rolle som en vigtig international søhandelsvej i århundrederne forud for vikingetiden skyldes C. J. Becker, der i 1954 i meget generelle vendinger tog spørgsmålet om handelsruterne op til behandling i forbindelse med opstillingen af en særlig sydskandinavisk »kulturgruppe« i yngre germansk jernalder. C. J.

Becker vender sig mod den gængse opfattelse, efter hvilken forbindelsen mellem Nordsø- og Østersø-området i denne periode hovedsageligt var opretholdt ved landtrafik tværs over Jyllands rod. Dette modsiges efter Beckers mening af de arkæologiske fund fra det 7. og 8. århundrede, der grupperer sig på en måde, der synes ham alt andet end tilfældig. To områder træder særlig stærkt frem: det ene er Limfjordsegnen, det andet Sjælland med det vestlige Skåne og Østfyn. Under den forudsætning, at de arkæologiske forekomster i grove træk angiver handelens ruter, tegner C. J. Becker på dette grundlag et billede af »den store handelsvej« ude fra Europa i tiden omkring år 700. Fra Rhinmundingen, hvor den har forbindelse ind til Europas hjerte, løber den mod nordøst langs den frisiske kyst op til Jylland, hvor den følger kysten indtil Limfjorden, hvis rolige vande den søger ind i. Fra Limfjorden fortsætter den ud i Kattegat, deler sig her i to grene, der passerer henholdsvis øst og vest om Sjælland for atter at mødes i farvandet ud for Bornholm og følges på den videre vej mod det økonomisk og kulturelt mægtige Mellemsverige.

C. J. Beckers indlæg er ledsaget af et kort, hvor denne handelsvej er indtegnet. Ligesom de farlige arkæologiske udbredelseskort (mod hvilke der med øjeblikkelig varsel burde udstedes et 25-årigt forbud) har sådanne kort en nærmest magisk virkning på læseren, og den foreslåede internationale handelsrute gennem Limfjorden har i den nyere arkæologiske litteratur opnået en autoritet, som den dristige hypotese næppe kan bære. Yngre germanske jernalder er som allerede nævnt en yderst fundfattig periode, og det turde bero på en fuldstændig tilfældighed, at der netop i Limfjordsområdet er gjort nogle få fund – for mere er det ikke – af bopladser og grave fra denne tid, medens resten af Jylland endnu næsten intet har givet fra sig. Et omfattende stednavnemateriale, der benyttes alt for lidt af arkæologien, viser klart, at Jylland i disse århundreder var

ganske velbefolket, og det kan kun være et spørgsmål om tid, før dette også kan dokumenteres arkæologisk. De nye fund fra Ribe-egnen har såmænd allerede ændret billedet fra 1954 mærkbart.

Skal det spinkle fundmateriale overhovedet bruges til belysning af fjernhandelens veje, må man koncentrere sig om de fund, der ved deres oprindelse i det fremmede kan fortælle noget om handelen. I Limfjordsområdet var der i vikingetiden en livlig handelsforbindelse med det sydlige Norge, hvorfra man bl.a. importerede jern og klæberstenskar. Også vesteuropæiske varer gør sig gældende i fundmaterialet. Men fra tiden omkring år 700 er der ikke meget at fremvise. Det kunne nævnes, at den eneste merovingiske mønt, der indtil for nylig kendtes på dansk grund, stammer fra en gravhøj ved Helligsø nær Vestervig. Det er en triens, slået af Madelinus i Dorestad o. 690. Men hvis der i området havde været en udstrakt handel med Vesteuropa, ville man have ventet at træffe mange mønter derfra, i det mindste på de steder hvor handelen foregik. Men hverken på Aggersborg eller Lindholm Høje er der blandt fundene fra yngre germansk jernalder en eneste mønt – dette i grel kontrast til forholdene i Ribe, hvor allerede de første udgravninger i 700-tals byen har bragt 18 mønter for dagen.

Hypotesen om Limfjordsruten er utvivlsomt blevet til under indtryk af Lindholm Høje og Aggersborg-landsbyen, som i 1954 begge var spændende nyfund. Men ser man på det meget betydelige fundmateriale fra Lindholm Høje, falder det i øjnene, hvor få importstykker der er blandt fundene fra byens to første århundreder. Ganske vist er der masser af glasperler – de er fast inventar i så at sige alle grave – men bortset herfra er kun få af de fundne ting i landsbyen hentet hjem fra det fremmede. Og man kan ikke opretholde forestillingen om en international handelsrute alene på grundlag af de allestedsnærværende glasperler. Der må mere til.

Skal vi drage en konklusion, må det være, at den søhandel, der i det 7. og 8. århundrede blev drevet i Limfjorden, hovedsageligt har været indenlandsk og lokal. At der en gang imellem også kan være kommet en skude fra fjernere strøg, ændrer ikke dette grundlæggende forhold, som i sig selv må påkalde den største interesse. Vi kan her – for første gang i Danmarks historie – registrere den udvikling, der bryder oldtidslandsbyens isolation og peger frem mod dannelsen af bysamfund. Landsbyen er ikke mere sig selv nok. Man mødes nu med jævne mellemrum med bønder andetsteds fra for at udveksle sin overskudsproduktion med varer, som man selv mangler, og på de centralt beliggende steder, hvor man vænner sig til at komme og handle, slår håndværkere sig ned for at fremstille redskaber, klæde, smykker etc. til de tilrejsende bønder – varer som kunne sælges, fordi de var af højere kvalitet end de produkter, der tilvirkedes ved husflid og fusk rundt om i landsbyerne.

I den internationale terminologi ville man kalde et samfund som Lindholm Høje for en *pre-urban settlement*, et forstadium til den egentlige by. Typen har utvivlsomt været udbredt i vikingetidens Danmark. Først kongemagtens regulerende hånd satte et klart skel mellem landsby og købstad.

I modsætning til Lindholm Høje har Ribe næppe nogen sinde været en landsby. Ganske vist er der i bunden af alle udgravningsfelter på det ældste Ribes område fundet pløjspor. Jorden har altså været opdyrket, inden byen opstod, og Mogens Bencard taler i den anledning om, at handelsbyen har afløst en »bondeby«. Jeg tror ikke, at denne betragtning er holdbar. Den gamle bykerne nord for Ribe å har sin plads på den yderste vestlige udkant af en større dyrkbar flade, der ligger som en langstrakt holm mellem de vandrige åløb og fugtige enge, der præger Ribe-landskabet så stærkt. Midt på denne flade findes landsbyen Tange, ca. 2 km øst for det ældste Ribe, og mon ikke Ribe-jorden er

dyrket herfra? At der skulle have ligget en landsby helt ude for enden af holmen, på tre sider afskåret fra omverdenen af åer og brede engdrag, forekommer ikke rimeligt. Selv i det ikke særligt sandsynlige tilfælde, at der allerede dengang var slået bro over Ribe å, ville det være en u hensigtsmæssig beliggenhed for en landsby. Højest kunne man tænke sig, at der har ligget en enestegård på stedet, måske i tilslutning til et færgeri over Ribe å.

Fuld klarhed over dette forhold bliver det vanskeligt at opnå. Der er jo – som udgravningerne allerede har vist – også drevet landbrug fra handelsbyen, og arkæologisk vil det formentlig på det nærmeste være umuligt at drage et sikkert skel mellem det ældre landbrugs levn og sporene af byens eget agerbrug.

Det vigtigste for os er imidlertid at slå fast, at Ribe *ikke* er en landsby, der har udviklet sig til by. Dens beliggenhed er betinget af Ribe å's sejlbarhed, og byen ligger formentlig på et sted, hvor en væsentlig nord-syd orienteret landevej – den vestligste i Sydjylland – passerede denne å. Ribe bliver således et naturligt mødested for søhandel og landevejstrafik. Fra første færd må byen have haft handel som sit vigtigste formål.

Ribes naturlige opland kan hverken i henseende til bebyggelsens tæthed eller jordens kvalitet måle sig med Limfjordsbygderne. På den sandede hedeslette var der langt mellem landsbyerne. Kun ved kysten, hvor kvæget kunne græsse i den fede marsk, boede der velhavende bønder. Men i marsklandet var der tradition for, at bønderne selv drev handel på søen. Ribes borgere kunne næppe spinde guld af byens omegn. Ikke den, men handelen med fjernere strøg, må være den altafgørende forudsætning for byens opvækst og blomstring.

Et blik på danmarkskortet vil vise, hvorfor Ribe måtte blive et vigtigt centrum for fjernhandelen. Fra Skallingen og nordover er den jyske vestkyst vanskelig at besejle. Na-

turhavne og ankerpladser mangler helt, strømmen langs kysten kan være lumsk, og i vedholdende vestenvind kunne det være svært at holde skibene fri af den farlige kyst. Vadehavet er et anderledes beskyttet farvand, og selv om sejladsen her var besværlig på grund af tidevandet og de store lavvandede strækninger, kunne den skipper, der var fortrolig med de snoede strømrenders forløb, føre sit skib til kysten uden større risiko for skib og besætning.

Stormflodskatastrofer har gang på gang ændret kystlandet ved vadehavet. Store landområder er forsvundet i havet, og stumper af fastlandet er blevet til øer. Hvordan kystlinjen forløb i 700-tallet, ved vi meget lidt om. Men ét er sikkert: Ribe å var – næst efter Kongeåen, der nok lå nordligere, men var knap så vandrig og derfor egnede sig mindre godt til sejlads med større skibe – også dengang den nordligste af de store åer, som udmundede i vadehavet. Den fremmede skipper, som bragte handelsvarer fra Vesteuropa til Jylland, kom sine kunder nærmest ved at lægge sit skib ind i Ribe å. Og for de jyder, der ad landevejene søgte sydpå med deres handelsvarer, var Ribe den havn mod Vesteuropa, man først nåede frem til. De naturgeografiske forhold gjorde Ribe til Jyllands port mod sydvest.

Hele Jyllands handel med Vesteuropa fangede Ribe dog ikke. For den østjyske kystbefolkning var det mere bekvemt at benytte søvejen og komme de vesteuropæiske varer i møde i Hedeby, der – jævn gammel med Ribe – hastigt voksede og blev den vigtigste handelsplads i det vestlige Østersø-område.

For købmændene i Hedeby udgjorde handelen med Jylland dog kun en beskeden del af omsætningen. Man handlede med de danske øer, og både fra det sydlige Norge og det vestsvenske kystland (der dengang hovedsageligt var dansk) var skibsruten til Hedeby gennem de danske farvande trods sørøverplagen den vigtigste forbindelsesvej til Vesteuropa. Men vigtigst af alt for Hedeby var, i hvert fald

fra 800-årene, fjernhandelen på Østersøen til de voksende slaviske kystbyer og først og fremmest til Birka og Gotland, hvorfra vejen førte videre til det store Rusland. Fundet af mere end hundrede tusinde arabiske mønter, slået ved de arabiske sølvminer i Centralasien og begravet i jorden rundt om i Østersø-området, viser, at de svenske købmænd på dristig færd ad de russiske floder – et af vikingetidens mest fascinerende aspekter i 800- og 900-årene – har hentet store mængder sølv hjem. Det formodes, at en væsentlig del af denne sølvstrøm i omsmeltet form har nået Hedeby og derfra er fordelt til Vesteuropa. Hvis dette er rigtigt, hvad meget taler for, har Hedeby i denne periode været en handelsby af europæisk betydning.

I hvor høj grad Ribe har haft andel i denne vigtige baltiske handel, vil de fremtidige udgravninger i byen antagelig kunne give et indtryk af. Personlig tror jeg ikke, at Ribe har gjort sig stærkt gældende i så henseende. Ved sin sydligere beliggenhed, den bekvemme sejlads ad Ejderen og Trene og den korte landtransport herfra til Slien har Hedeby givetvis haft langt bedre betingelser for at udvikle sig til denne øst-vest-handels centrum end Ribe. Men det er naturligvis muligt, at man i 700-årene, hvor handelsvejene var under opbygning, kan have forsøgt at handle på Østersøen med omladning i Ribe. Og det kan også tænkes, at Ribe kan have lukreret af denne handel i perioder, hvor politiske eller militære konflikter har hæmmet handelen på Hedeby. I denne forbindelse kan der erindres om, at Ribe på et langt senere tidspunkt, under det spegede spil mellem nederlandsk og hanseatisk handel i Norden i højmiddelalderen, fik en vis betydning som omladningsplads for vesteuropæiske varer, der var bestemt for en baltisk kundekreds.

Var det danske eller udenlandske købmænd, der grundlagde Ribe og varetog søhandelen på byen i dens første tid? Der er næppe kildegrundlag for at besvare dette spørgsmål i dag, og det ville nok være klogt at afvente, hvad frem-

tidige udgravninger kan fortælle herom. Men problemet er så centralt for forståelsen af det ældste Ribe, at det ikke kan forbigås i tavshed her.

Et vist indtryk af, hvem der handlede på Ribe i 800-årene, giver efterretningen om, at Ansgar fik grundlagt en kirke i byen. For den kristne kirke var denne forpost selv sagt først og fremmest en missionsstation, et udgangspunkt i bestræbelserne for at vinde det mørke Jylland for kristendommen. Ser man imidlertid sagen fra de danske myndigheders side, turde det være indlysende, at missionstanken ikke kunne være særlig attraktiv, og at der måtte andre argumenter til, for at man kunne affinde sig med kristen gudstjeneste i en hedensk by i Danmark. Et vist politisk tryk har nok været nødvendigt, men først og fremmest har Ansgar kunnet henvise til, at de kristne købmænd, der kom til byen, måtte have et rimeligt krav på kirkelig betjening under deres ophold i det fremmede. At dette synspunkt havde en vis vægt, fremgår indirekte af Rimberts beretning om livet i Hedeby, efter at der var blevet rejst en kirke dér. Nu kunne, siges det i Ansgars Levned, endog saksere søge til Hedeby uden frygt, hvad der ikke tidligere lod sig gøre, og købmænd fra Saksen og Dorestad kom her til, så der blev overflødighed på alt godt.

Dette kildested bestyrker formodningen om, at der kan have ligget handelspolitiske motiver bag den imødekomenhed, som Ansgar mødte i Ribe. Man har øjensynligt ønsket at drage flere købmænd fra det kristne Vesteuropa til byen. Men i hvor høj grad handelen på Ribe allerede var i kristne hænder, melder historien ikke noget om. Vi må nøjes med at formode, at når byen før Ansgar var uden kirke, var den næppe i større udstrækning befolket af kristne indvandrere. Dette udelukker dog ikke, at et fremmed befolkningselement kan have medvirket ved byens grundlæggelse i 700-årene. Både Østfrisland og Saksen blev først kristnet effektivt efter Karl den Stores brutale

erobringstogt i 770-erne og 780-erne, og selv i Vestfrisland, som en tidlang havde været under merovingisk herredømme, blev kristendommen først etableret fast i løbet af 700-årene.

For Hedeby's vedkommende har vi interessante arkæologiske vidnesbyrd om den første befolkning. Det ser ud til, at den ældste del af byen, den tidligere omtalte bebyggelse syd for halvkredsvolden, har rummet et indvandret befolkningselement. I tilslutning til bebyggelsen er fundet en gravplads med et broget indhold af gravtyper. De ældste grave viser ifølge udgraveren, Herbert Jankuhn, »tilknytning til urneformer og begravelsesriter i det sydlige kystområde ved Nordsøen«. Bag denne forsigtige formulering ligger det meget kalejdoskopiske billede, som et studium af tidens begravelsesformer giver. Man har både brandgrave og jordfæstegrave, gravenes orientering varierer fra sted til sted, og der er store forskelle i anvendelsen af gravgods. Men pilen peger altså mod vest, på området mellem Weserflodens udmunding og Holland. Med de forbehold, som fundmaterialets begrænsede omfang og det mangelfulde kendskab til samtidige gravskikke fremtvinger, kan det altså konkluderes, at der blandt Hedeby's første indbyggere antageligt var saksere eller frisere, og at det endog er muligt, at det var dette fremmede befolkningselement, der grundlagde byen.

Netop i 700-årene var den frisiske søhandel inde i en stærkt ekspansiv periode. Centrum for denne frisiske aktivitet var byen Dorestad i Rhin-mundingen. Herfra kunne flodbåde sejle dybt ind i Centraleuropa, og friserne evnede øjensynligt at udnytte den gunstige beliggenhed til at tilægge sig en betydelig del af handelen mellem Rhinlandet og Vesteuropa. En væsentlig forudsætning for denne handels blomstring var det, at friserne's nærmeste naboer i syd og vest, Flandern, Nordfrankrig og England, var områder i

økonomisk vækst og derfor havde et stigende behov for importvarer.

Intet under derfor, at friserne – og for den sags skyld også andre vesteuropæiske handelsmænd – netop nu måtte begynde at interessere sig for, hvad Nordens lande kunne tilbyde den voksende vesteuropæiske kundekreds. Det var varer som pelsværk, bivoks, rav og trælle, det sidste måske endda i ret betydeligt omfang. Trælle var blevet en mangelvare i Vesten, efter at kirken havde gennemtvunget forbud mod køb og salg af kristne mennesker. De hedenske folkeslag i Norden og ved Østersøen måtte derfor komme i søgelyset, og ganske som det 18. århundredes slavehandlere lod negrene ved Guldkysten om at indfange slaverne inde i landet og selv blot købte dem ved kysten, kunne vesteuropæiske opkøbere tusinde år tidligere erhverve nordiske og slaviske trælle – og såmænd også trælle af deres egen nationalitet – på de nye handelspladser i Norden og ved Østersøen. Menneskehandelen er for Hedeby's vedkommende dokumenteret på Ansgars tid, og også i Ribe kan der meget vel være foregået en livlig handel med trælle. Gad vidst, om det dengang har generet en jyde at sælge en sjællænder.

Til gengæld for Nordens produkter kunne Vesteuropas købmænd tilbyde mange varer, som måtte forekomme nordboerne attraktive. Af massevarer kan man pege på saltet, der blev udvundet ved den franske og siden også ved den nordfrisiske kyst. I middelalderen var salt en vigtig artikel i handelen på Ribe. Men det er tvivlsomt, om der i byens første århundreder var økonomisk basis og behov for en større salthandel. Vi gør nok klogt i at regne med, at kun mindre partier er nået til det ældste Ribe, og at anse det importerede salt for en luksusartikel analogt med så at sige alle andre importvarer fra Vesteuropa. Thi det aller-meste, som købmændene i 700-årene bragte til Norden, havde alene bud til de velbeslåede. Selv om vi savner realviden om væsentlige dele af denne handel – nogle varer

efterlader jo ingen arkæologiske spor, andre kun få – og hverken kan vurdere de enkelte varegrupper kvantitativt eller relativt, kan vi dog fornemme, hvor hovedvægten har ligget. Fra Rhinlandet har man hentet vin, fra Frisland og Flandern klæde af høj kvalitet. Prydgenstande og smykker er importeret fra alle dele af handelsområdet, og fra de gamle våbenværksteder i Mitteleuropa er de kostelige frankiske sværd bragt til Norden.

Til den lille mands behov bragte købmændene næppe stort andet end glasperlerne, som kun repræsenterer en ringe værdi, men som i kraft af udbredelsen i alle befolkningslag bliver et vigtigt handelsobjekt. Det er dog karakteristisk, at produktionen af denne artikel meget hurtigt overgår til modtagerbyerne. Allerede i Ribes ældste bebyggelsesfase er der spor af en perlemager, der øjensynligt har arbejdet på grundlag af importerede råvarer, og fra Hedeby kendes en glasovn.

Ingen af de her nævnte handelsvarer var ukendte i Norden, før Hedeby og Ribe blev grundlagt. Men etableringen af en organiseret søhandel til faste handelsstationer har givetvis gjort varerne både billigere og lettere tilgængelige end før, samtidig med at den har fremmet afsætningsmulighederne for de hjemlige produkter, der var interesse for ude i Europa.

Under omtalen af Lindholm Høje blev det fremhævet, at der muligvis længe inden Ribes grundlæggelse har været en udvikling i det danske samfund hen mod en øget indenlandsk handel. Hvad der ligger bag denne udvikling, er det svært at overskue. Umiddelbart må det synes mest nærliggende at sætte dette i forbindelse med ændringer i produktionsforholdene.

Man kunne f.eks. forestille sig, at der i denne tid er sket en gradvis forbedring af dyrkningsmetoderne, som satte landsbyerne i stand til at producere mere, end de selv kunne konsumere. Denne faktor må have haft betydning i den

nærmest følgende periode, vikingetiden, hvor der sker store udvidelser af det dyrkede areal og grundlæggelse af en vrimmel af nye landsbyer på rydninger, måske fremhjulpet af muldfjælplovens indførelse. Men om denne udvikling allerede er indledt i Yngre germansk jernalder, kan vi endnu ikke afgøre.

En anden forklaring på den indenlandske handelsudvikling kunne være, at der er sket ændringer i ejendomsfordelingen, således at jorden er kommet på færre hænder. Følgen heraf ville være, at der blev flere fattige og afhængige småbønder end før, medens de store jordejere, skønt færre i tal end før, ville få større midler til rådighed. Da det var denne samfundsklasse, handelen var baseret på, ville en sådan udvikling stimulere handelslivet.

Hvad enten forklaringen er den ene eller den anden eller måske en kombination af dem begge, eksisterede der altså en hjemlig basis for den øgede handel med udlandet, som bygrundlæggelserne afspejler. Derfor kan initiativet til Ribes grundlæggelse for så vidt godt være udgået fra dansk side. Der kan have eksisteret danske bondekøbmænd, storbønder med eget skib, som var vante til at færdes på Nordsøen i handelsøjemed, og som indså nytten af faste handelspladser på bekvemt liggende steder, hvor de kunne mødes med deres hjemlige kunder. Det kunne endda være bønderne i Ribes nærmeste nabolag, der stod bag. De udgravninger, som Elise Thorvildsen har foretaget i Dankirke, har afsløret et eller flere gårdanlæg, der især i tiden mellem ca. 300 og 500 tydeligvis har stået i livlig handelskontakt med Vesteuropa. Yngre bebyggelse er endnu ikke påvist på stedet, men det kommer nok; i hvert fald fortæller enkeltfund af ikke mindre end tretten merovingiske og anglo-frisiske mønter fra 600-årenes slutning og 700-årene, at Dankirkeboerne har bevaret deres forbindelse med naboerne ved Nordsøens sydvestre hjørne.

For tanken om Ribes grundlæggelse ved et hjemligt ini-

tiativ taler også vor viden om de skibe, der blev bygget i Norden i denne periode. De var sødygtige nok til at kunne klare handelsopgaverne. Og vi kan støtte os til sikre arkæologiske vidnesbyrd om, at der i det mindste i det østlige Skandinavien på denne tid fandtes bondekøbmænd med fjernhandel som speciale.

Alligevel vil jeg være mest tilbøjelig til at antage, at det hovedsageligt er udenlandske købmænd, der stod bag Ribes opkomst. Det frisiske eller saksiske befolkningselement, der er gode grunde til at tro på i det ældste Hedeby, må styrke formodningen om, at der også er sket en indvandring af folk fra dette strøg til Ribe. Hertil kommer, at de frisiske søhandelsfolk vitterligt var meget aktive i denne periode, og at det måtte være en oplagt opgave for dem at udstrække deres handelsområde til Norden.

Dette kan kun blive almene betragtninger af højst begrænset værdi. Vi ved for lidt. Svaret på spørgsmålet tilhører arkæologien – hvis Mogens Bencard da kan overtage det held, som fulgte Herbert Jankuhn ved fundet af gravpladsen fra 700-årenes Hedeby. Og vi har lov til at håbe, at også analysen af hustyper og konstruktive enkeltheder i den ældste bebyggelse i Ribe kan bidrage til afklaring af problemet.

Derimod skal man nok være varsom med at inddrage selve byplanen alt for stærkt i overvejelserne om byens oprindelse. Her skræmmer sporene. Siden den hollandske arkæolog J. H. Holwerda i 1920-erne gravede i Dorestad, har Nordeuropas byforskere været tryllebundet af den grundplan, som denne vigtige frisiske handelsby udviste. Byen bestod ifølge Holwerda i karolingisk tid af én lang gade. Af andre anlæg var der kun et kastel, der lå omtrent midt for den ene side af gaden.

På grundlag af Holwerda's Dorestad-plan udformede tyskeren W. Vogel den teori, at frisernes ubefæstede handelspladser overalt var udformet som sådanne *Einstrassen-*

siedlungen. Kun når man – som i Hedeby – var nødt til at beskytte sig mod fjender i det omgivende land, forlod man éngade-systemet og klumpede husene sammen bag en vold. I det halve århundrede, der er gået siden, har nogle forskere udbygget teorien med dybsindige betragtninger, hvorefter denne bytype, kaldet *wik*, skulle være et udtryk for en byfjendsk frisisk folkeånd, der var så inderligt knyttet til marsklandets åbne vidder; andre har været travlt optaget af at rekonstruere *Einstrassenanlagen* alle vegne, hvor man mente, at den frisiske købmand havde færdedes. Også i Ribe har man funderet over, hvor i byen man kunne finde spor af et *wik*. Hele dette net af spekulativt væv og virkelighedsfjern typologi er i de seneste år blevet væltet over ende af den hollandske arkæolog W. A. van Es, der ved nye udgravninger i Dorestad har påvist, at byplanen så langt fra at bestå af én gade breder sig nok så nydeligt ud over terrænet ved Rhinens bred.

Man kunne håbe at få klar besked om Ribes oprindelse af stednavnet Ribe. Kr. Hald sammenstiller det med det nordtyske og frisiske stednavn Riep eller Riip, der antages at være et gammelt lån fra latinsk *ripa*, flodbred. Men han tilføjer, at der findes et norsk stednavn Ripe, der kan sammenstilles med det norske og svenske dialektord *ripa* med betydningen streg, skure, strimmel. Nudansk Ordbog giver sidstnævnte mulighed første prioritet ved tolkningen af stednavnet Ribe. Stednavneforskerne er altså ikke enige, og vi andre bør da undlade at tage den ene eller anden løsning til indtægt for vore teorier.

Uanset om frisere eller saksere har taget del i grundlægelsen, må Ribe omtrent fra første færd have været en dansk by. Købmændene beholdt den ikke for sig selv. Handelen trak andre erhverv til, først og fremmest håndværkere – nogle vel fra udlandet, men formentlig dog flere fra Jylland. Det er morsomt at se, hvad det er, der blev produceret i byen i dens første tid. Mogens Bencard har fundet

spor af flere værksteder, redskaber og produktionsaffald. Han fortæller, at det hidtil fyldigst repræsenterede håndværk er kammageriet. Dette er et typisk byhåndværk, overordentlig karakteristisk for de ældste bysamfund overalt i Norden og ved Østersøen. Thi hvilken landsby var stor nok til at heltidsbeskæftige en mand, som forfærdigede kamme? Desuden var der som allerede nævnt en perlemager; han arbejdede både i glas og rav. Der er også affald fra en læderhåndværker, som vel fortrinsvis har produceret sko. Smeltedigler og små støbeforme fortæller om en metalstøber, der leverede billige smykker af bronze. Endelig viser fund af spindesten og vævevægte, at der også er spundet og vævet i byen. Om dette er sket på egentlig håndværksmæssig basis, må fremtidige udgravninger afgøre. Men det er rimeligt at tænke sig, at de købere, der har fundet købmændenes frisiske klæde for dyrt, har kunnet gå ud i byen og finde lokalt tilvirkede tekstiler til en billigere pris.

Når undersøgelserne fortsætter, vil man utvivlsomt også finde spor af andre håndværkere, især smede og vel også bødkere, der kunne levere emballage til handelsvarerne. Fælles for de hidtil påviste håndværk i det ældste Ribe er, at deres produktion ensidigt synes at være rettet mod byens indenlandske besøgende, de jyske bønder og handelsmænd, der kom ad landevejen for at bytte deres varer med udlandets og købstadens egne produkter. De fremmede skippere har næppe i større omfang købt det lokale håndværks frembringelser, men nogen lokal hjælp havde de dog brug for. Der må have været skibsbyggere i byen, som kunne efterse handelsfartøjerne og bringe dem i forsvarlig stand før hjemrejsen. Proviantering var også nødvendig, og der har selvfølgelig været huse, hvor søfolkene kunne rekreere sig efter den barske færd på havet og få gyngende grund under fødderne igen.

Ovenfor har jeg opregnet de varer, som man må antage, at 700-årenes vesteuropæiske købmænd især drog til Nor-

den for at erhverve. Blandt disse var rav og voks, som Jylland nok kunne levere i ret stort omfang, men som selvsagt ikke kunne bære en udlandshandel alene. En anden vigtig nordisk vare var pelsværk. Her kunne Ribe næppe gøre sig stærkt gældende. Man kunne tilbyde skind af f.eks. ræv, odder, mår og egern, i hovedsagen dyr som Vesteuropa selv kendte og udnyttede til pelsfremstilling. Konkurrence-dygtig på dette område kunne man antagelig kun blive ved at holde meget lave priser. De virkelig efterspurgte og dyre pelsvarer, polarskindene, fandtes ikke i Jylland. De kom fra det nordlige Skandinavien og handledes sikkert fortrinsvis fra Hedeby.

Også hvad slavehandelen angår, fornemmer man, at Ribe i 700-årene lå uden for det centrale strøg. Borgerne har jo næppe kunnet give sig til at sælge af oplandets befolkning. Det er naturligvis muligt, at man har skaffet sig slaver til salg i Ribe ved sørøveri og strandhugst på den saksiske og frisiske nordsøkyst. Men efter de skriftlige kilder at dømme sætter vikingetogene først for alvor ind noget efter år 800.

Holder man sig til de varegrupper, der traditionelt knyttes til periodens handel, må man få det indtryk, at det ældste Ribe ikke har haft meget at byde den fremmede købmand. Men byen bestod og trivedes endda. Det viser Ansgarmissionen.

Årsagen til Ribes tidlige trivsel *kan* være, at byen – trods de tidligere anførte betænkeligheder – alligevel skal tillægges en vis betydning i den transithandel mellem Nordsøen og Østersøen, som Hedeby tog broderparten af. Men man kan også forsøge at forklare forholdet ved at anlægge en ultraditionel tankegang over for tidens handel.

Det er den almindelige opfattelse, at der forud for middelalderen ikke er foregået nogen udlandshandel af betydning med landbrugsprodukter fra Danmark. En sådan handel forudsætter en overskudsproduktion, og den har man

først anset for mulig efter de store nyrydninger af landbrugsjord i vikingetiden og den tidlige middelalder. Man har også hæftet sig ved de problemer, som transporten af tunge massevarer indebærer.

Men Ribes uventet høje alder og åbenbart vedvarende udvikling tvinger os til at overveje, om der mon alligevel ikke har været landbrugsvarer tilovers på et langt tidligere tidspunkt. Ikke i et så stort omfang som i valdemarstiden, men dog så meget, at produkterne har kunnet udgøre det supplement, som var nødvendigt for at fastholde de fremmede købmænds interesse i at besejle Ribe.

Korn har det næppe været; af denne vare kunne det danske landbrug endnu ikke levere et tilstrækkeligt rent og godt produkt. Uld er derimod en mulighed; det er en handelsvare, der vejer lidt, og som måske ville kunne afsættes til den voksende vesteuropæiske tekstilproduktion. Men både i Flandern og Frisland var der et så stort fårehold, at dette måske ville være som at sejle kul til Newcastle.

Snarere må vi rette opmærksomheden mod hesten. I valdemarstiden var udførelsen af heste efter alt at dømme et dominerende træk i Ribes handelsliv. På grundlag af oplysninger i Kong Valdemars Jordebog om hestetolden i Ribe har man beregnet, at der på Valdemar Sejrs tid årligt blev solgt mere end 8000 heste til udlandet fra byen. Hvor længe denne handel havde stået på, vides der intet om, og vi kan naturligvis ikke tillade os at anvende efterretninger om forhold i 1200-årene som indicium for, at der også næsten 500 år tidligere blev eksporteret heste fra Ribe. Det må f.eks. fremhæves, at efterspørgslen efter heste utvivlsomt er steget stærkt i 1100-årene, da den normanniske rytterhær blev efterlignet overalt i Vesteuropa.

Men uanset dette må det holdes i erindring, at hesten har det usædvanlige fortrin frem for de fleste andre handelsvarer, at den er selvtransporterende og meget hurtigt kan føres fra sted til sted, også i et landområde med uudviklede

vejforbindelser. Det var – for at tage et eksempel – ulige lettere at bringe et stod heste fra Viborg-egnen til Ribe end f.eks. nogle tønder korn. For handel med heste til udlandet kunne Ribe derfor i givet fald tjene som markedsplads for hele Jylland. Såfremt der i 700-årene har været et overskud af gode heste i Jylland, må det have været en indlysende mulighed at søge at afsætte dem til udlandet, når man ønskede at skaffe sig nogle af de attråede importvarer fra Vesteuropa. Og i den nye handelsby ville salget af blot nogle hundrede heste om året være et væsentligt tilskud til næringslivet.

I denne forestilling om en hypotetisk handelsgren i det ældste Ribe er der to ukendte faktorer af altafgørende betydning: Jyllands bestand af heste og Vesteuropas behov for indførsel af heste fra Danmark i 700-årene. Forslaget kan derfor kun blive en forfløjen hypotese, og det vil ikke være svært at finde argumenter, som kan fremføres mod den. Men jeg vil være Mogens Bencard taknemmelig, såfremt han vil analysere de tykke gødningslag, han har fundet i det ældste Ribe. En høj hestepæreprocent kunne måske blive en nøgle til forståelse af Ribes tidlige udvikling.

Til slut nogle ord om kongemagtens stilling i det ældste Ribe.

I Kong Valdemars Jordebog findes en fortegnelse over alt kongeleve, kongemagtens ejendomme i Danmark. I denne liste er optaget næsten alle de ældste byer af betydning i Danmark, deriblandt Viborg, Århus, Ålborg, Odense, Slagelse, Roskilde, Lund og Helsingborg. Disse byer har altså tilhørt kongen. Også Slesvig er med, her endnu under sit gamle danske navn Hedeby, men kun med tre fjerdedele af byen; resten hører til hertugdømmet.

En af listens byer, Lund, vides med nogenlunde vished at være grundlagt af Knud den Store o. år 1020. Den har således fra første færd været en kongelig by. Det samme kan gælde for andre af byerne; f.eks. Roskilde, der øjensynligt

allerede i 900-årene havde en kongsgård, men næppe udviklede sig til by før i begyndelsen af det følgende århundrede, kan meget vel være opstået ved kongeligt initiativ.

For hovedparten af fortegnelsens byer gælder imidlertid, at man må være betænkelig ved at anse dem for at være blevet til ved kongelige magtbud. Ser man på deres beliggenhed, falder det i øjnene, at denne næsten overalt er bestemt af naturgeografiske forhold som f.eks. naturlige vejlinjers forløb og sejlbare åers udløb i havet. Det er steder, der synes forudbestemte til at drage handel og samfærdsel til sig. Derfor er det nærliggende at opfatte disse gamle byer som selvgroede bebyggelser, der har udviklet sig ved spontan tilflytning af handelsmænd og håndværkere, efterhånden som den øgede ind- og udlandshandel tilvejebragte de fornødne erhvervsmuligheder.

Selv om meget jordegods rundt om i riget kan have været kongelev fra gammel tid, ville det være ejendommeligt, om kongemagten forud havde besiddet netop de arealer, der siden hen blev til byer. Kongens erhvervelse af byområderne er snarere sket efter bydannelserne. Man kan forestille sig, at de unge byer, der var et nyt element i samfundet, har følt deres retsstilling usikker og derfor har fundet det nødvendigt at give sig ind under kronen for at opnå beskyttelse og bistand. Det kunne være mod lokale stormænd, der viste for nærgående interesse. Ikke mindst i den urolige vikingetid måtte det være svært for et lille bysamfund at stå ene. Men var byen i kongeligt eje, måtte i hvert fald de hjemlige pirater tænke alvorligt på de mulige konsekvenser, før de overfaldt den. Endelig må det fremhæves, at den garanti for fri og uhindret sejlads på byen, som kun kongen kunne give, i sig selv må have været et vigtigt incitament for søhandelen.

Alt i alt kunne der være god grund for vikingetidens og den tidlige middelalders nyetablerede byer til at give sig ind under kongen. Gjorde de det ikke frivilligt, kunne det vel

en gang imellem ske ved tvang. Thi kongemagtens interesse i byerne var næppe mindre end byernes behov for kongelig bistand. Så vidt vides besad kongen før valdemarstiden ikke magt til at pålægge bondebefolkningen egentlige skatter. Men i de byer, der brød med det gamle samfundsmønster og derfor ikke havde beskyttelse i de etablerede institutioner, fik kongemagten mulighed for at føre en aktiv finanspolitik. Told og forband af de fremmede købmænd blev en givtig indtægtskilde for kongen, og i sine egne byer kunne han afkræve borgerne en årlig grundafgift. Fremsynede konger har derfor uden tvivl gjort meget for at fremme byernes vækst og velstand.

Men to af Danmarks ældste byer mangler i fortegnelsen over kongeleve i Kong Valdemars Jordebog. Det er Ringsted og Ribe. Ringsted, der var sæde for eller i det mindste nabo til Sjællands landsting, behøver vi ikke at bekymre os om her. Men hvorfor er Ribe ikke med?

Det kunne være en lapsus hos skriveren. Vi ved jo, at der i det mindste fra 1100-årene var en befæstet kongebolig, Riberhus, i byens udkant, og der er mange vidnesbyrd om, at valdemarerne gerne opholdt sig i Ribe. Og når man læser hovedstykket i Kong Valdemars Jordebog, ser man, at der var pålagt byen en broget buket af afgifter: 200 mark penge i fogedafgift, told og forband, 120 mark i ledingsafløsning og 150 mark for mønten. Dertil for hestetolden »350 mark og mere« samt 40 mark for salttolden. Desuden skulle møntmesteren i byen udrede 100 mark penge årligt. Det er, når man ser bort fra indtægterne ved mønten, langt mere end nogen anden by i Danmark. Kongen manglede altså ikke magt i Ribe.

Alligevel er jeg overbevist om, at Ribe ikke var kongeleve. Det er nemlig påfaldende, at byen – sin store handelsmæssige betydning til trods – i den tidlige middelalder kun besad en ringe del af udmøntningen i riget. Ganske vist er det muligt, at nogle af de såkaldte Hedeby-mønter fra slutnin-

gen af 900-årene kan være slået her. Men i det følgende århundrede, hvor vi fra møntomskifterne har god besked om møntstederne, ligger Ribe langt nede i rækken. Ikke blot hovedmønten i Lund, men også Roskilde, Viborg, Slagelse, Hedeby og Odense producerer væsentligt flere mønter end Ribe. Da også Ringsted udviser en meget beskeden udmøntning, forklares forholdet bedst ud fra den formodning, at begge byer var selvstændige. Thi kongen måtte naturligvis foretrække at lade møntmestrene virke i de kongelige byer.

Skal dette indlæg afsluttes med endnu en hypotese, må det være den, at Ribe undgik at blive slugt af vikingetidens og den tidlige middelalders voksende kongemagt, fordi byen allerede var vel etableret, da det danske kongedømme endnu var ungt, og fordi den formåede at fastholde en så stærk position i handelslivet, at den kunne blive ved med at klare sig selv.

LITTERATUR:

Den aktuelle debat om *byudviklingen* i den omhandlede periode kan man bedst danne sig et indtryk af ved læsning i følgende beretninger fra videnskabelige symposier:

Die Zeit der Stadtgründung im Ostseeraum. Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1963. Acta Visbyensia I. Visby 1965.

Frühe Städte im westlichen Ostseeraum. Kiel Papers '72. Kiel 1973.

Vor- und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Bd. I-II. Göttingen 1973-74. (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologisch-Historische Klasse. Dritte Folge Nr. 83-84).

Knut Helle's definition findes i bogen Norge blir en stat, Oslo 1964.

Vedr. de nyeste fund i *Ribe* henvises til Mogens Bencard: Ribes vikingetid, Mark og Montre 1973, og samme: Ribes ældste udvikling, Mark og Montre 1974. I Fra Ribe Amt 1974 har H. K. Kristensen givet en oversigt over skibsfarten fra Ribe-Varde-Blåvandshukområdet i gammel tid. For *Hedeby* er standardværket Herbert Jankuhn: Haithabu. Ein Handelsplatz der Wikingerzeit, 5. Auflage, Neumünster 1972. På dansk foreligger en arkæologisk-historisk oversigt over Slesvig/Hedeby's tilblivelse af Helmuth Schlederermann i Sønderjyske Arbejder 1966 og 1967. C. J. Beckers *Limfjords-teori* er fremsat i Acta Archaeologica vol. XXIV (1953), København 1954, og på dansk i Fra

Nationalmuseets Arbejdsmark 1955. Om *friserhandelen* findes en udførlig oversigt af Poul Enemark i Jyske Samlinger, Ny række V, 2, 1960. I en artikel i Maritime Studier tilegnet Knud Klem, 1966, har Aksel E. Christensen vendt sig mod opfattelsen af friserne som det førende handelsfolk. *Lindholm Høje* er behandlet af Thorkild Rasmou i præliminære rapporter i Acta Archaeologica vol. XXIV (1953), XXVI (1955) og XXVIII (1957); på dansk foreligger af samme forfatter: *Lindholm Høje*, Nationalmuseets blå bøger 1960. En foreløbig redegørelse for *Aggersborg* er givet af C. G. Schultz i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1949. Udgravningerne i *Dankirke* er publiceret af Elise Thorvildsen i Nationalmuseets Arbejdsmark 1972, ledsaget af en redegørelse for møntfundene, der er skrevet af Kirsten Bendixen. Mere generelle betragtninger om *merovingiske møntfund* i Danmark findes i en afhandling af Kirsten Bendixen i Mediaeval Scandinavia vol. 7, 1974.